

ارزیابی سرمایه اجتماعی به عنوان عامل اساسی در ارتقاء کیفیت زندگی در شهرهای جدید، نمونه موردی: شهر جدید پردیس*

تاریخ دریافت: ۹۲/۲/۱

تاریخ پذیرش نهایی: ۹۲/۲/۲۷

ناصر براتی** - محمدرضا یزدان پناه شاه آبادی***

چکیده

یکی از ابعاد تأثیرگذار در حوزه برنامه ریزی شهری، ابعاد اجتماعی است که البته در برنامه ریزی شهری ایران اکثراً مورد غفلت قرار می گیرد. از علل اصلی این عدم توجه، روشن نبودن نحوه تأثیر این ابعاد در برنامه ریزی شهری است. در این پژوهش برای تبیین بهتر نحوه تأثیر ابعاد اجتماعی بر برنامه ریزی شهری، ارتباط این ابعاد را در قالب مفهوم «سرمایه اجتماعی» با مفهوم تأثیرگذار دیگر حوزه برنامه ریزی شهری یعنی «کیفیت زندگی شهری» مورد بررسی قرار گرفته است. برای این منظور شهر جدید پردیس را به عنوان نمونه مورد مطالعه انتخاب شد. علت این انتخاب آن است که هم اکنون شهرهای جدید و مسأله برنامه ریزی آن‌ها از چالش‌های اصلی نظام برنامه ریزی شهری و منطقه‌ای کشور می باشد. بدین ترتیب در این پژوهش هدف اصلی، بررسی ارتباط بین مفهوم سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی شهری البته از بعد ذهنی آن می باشد. بعد ذهنی کیفیت زندگی شهری مترادف با میزان رضایتمندی شهروندان از عوامل مختلف مؤثر در کیفیت زندگی مانند عوامل کالبدی، اجتماعی، اقتصادی و غیره می باشد. نتایج حاصل از این پژوهش وجود ارتباط بین میزان سرمایه اجتماعی و میزان کیفیت ذهنی زندگی شهری را تأیید می نماید. همچنین ارتباط قابل ملاحظه‌ای نیز بین نرخ ماندگاری جمعیت و کیفیت ذهنی زندگی شهری دیده شد. در انتها نیز مدلی جهت ارزیابی بهتر نحوه برهم کنش مفاهیم مورد نظر ارائه شد. بدین ترتیب می توان اظهار داشت که توجه به ابعاد اجتماعی و برنامه ریزی جهت ارتقاء سرمایه اجتماعی با توجه به تأثیر مثبت بر میزان کیفیت ذهنی زندگی شهری می تواند به عنوان یک راهکار برنامه ریزانه در نظام برنامه ریزی شهر جدید پردیس به کار گرفته شود. هرچند این نتیجه به لحاظ علمی قابل تعمیم به شهرهای دیگر نیست، لیکن با توجه به مشابهت‌های زیاد بین شهرهای جدید ایران، می توان انتظار داشت که این نتیجه در جاهای دیگر نیز تکرار شود. به علاوه فرآیند تحلیلی مورد استفاده این پژوهش برای شهرهای دیگر نیز قابل تعمیم می باشد.

واژگان کلیدی: سرمایه اجتماعی، کیفیت زندگی، کیفیت ذهنی زندگی، نرخ ماندگاری جمعیت.

* این مقاله برگرفته از پایان نامه کارشناسی ارشد نویسنده دوم با عنوان «ارزیابی سرمایه اجتماعی به عنوان عامل اساسی جهت ارتقاء زندگی در شهرهای جدید در نمونه موردی شهر جدید پردیس» است که در سال ۱۳۹۰ به راهنمایی نویسنده اول در دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) انجام شده است.

** دانشجوی دکتری طراحی شهری، دانشکده هنر و معماری و شهرسازی، گروه برنامه ریزی شهری و منطقه‌ای، دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.

*** دانشجوی دکتری طراحی شهری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه بوعلی همدان، همدان، ایران (نویسنده مسئول).

مقدمه

امروزه رویکردهای «مشارکت محور» و «مردم مینا» از پیشروترین و متداولترین رویکردهای عرصه برنامه‌ریزی شهری است. توجه به ابعاد اجتماعی و فرهنگی در برنامه‌ریزی شهری و همچنین انجام تحقیقات متعدد که نمایانگر تأثیر این ابعاد بر عرصه زندگی شهری به انحای مختلف می‌باشد، سبب اهمیت پیدا کردن این مفاهیم در برنامه‌ریزی شهری دنیا شده است. در برنامه‌ریزی شهری ایران نیز از دیرباز شاهد مطالعاتی تحت عنوان مطالعات اجتماعی بوده‌ایم. لیکن با مراجعه به متون و طرح‌های مختلف، بی‌اثری این مطالعات را در روند اصلی ارائه طرح‌ها می‌توان مشاهده نمود. کمبود برنامه‌ریزی شهری ایران در این زمینه را بیشتر می‌توان ناشی از نبود تحقیقاتی دانست که الزام توجه به ابعاد اجتماعی را در برنامه‌ریزی شهرهای ایران نشان دهد. در واقع نبود پایه نظری قوی و متناسب با شرایط اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی ایران سبب می‌شود که این ابعاد نتوانند به صورت کاربردی و تأثیرگذار مطرح شوند.

در این تحقیق برآنیم تا یکی از پرکاربردترین مفاهیم اجتماعی که به سرعت به صورت مفهومی میان رشته‌ای مطرح شده است را با عرصه برنامه‌ریزی شهری پیوند دهیم. تا بدین وسیله به صورت مشخص‌تری بتوان از ابعاد اجتماعی در برنامه‌ریزی شهری سخن به میان آورد. این مفهوم «سرمایه اجتماعی» نام دارد؛ مفهومی که در دهه‌های اخیر در علوم اجتماعی کاربرد فراوانی داشته است. اهمیت اساسی این مفهوم در قابل درک و اندازه‌گیری نمودن مفاهیمی چون شبکه اجتماعی، ارتباطات اجتماعی، پیوندهای اجتماعی و غیره است.

بر اساس مطالعات انجام شده توسط نگارندگان یکی از پرارجاع‌ترین مفاهیم در تحقیقات مربوط به سرمایه اجتماعی مفهوم «کیفیت زندگی» است. کیفیت زندگی از مفاهیم مطرح در جامعه‌شناسی بوده که به مانند سرمایه اجتماعی و حتی فراتر از آن، در رشته‌های دیگر به عنوان مفهومی بین رشته‌ای مطرح شده است. با این که بیشتر تحقیقات این چینی در رشته‌های مربوط به علوم اجتماعی، علوم رفتاری، علوم بهزیستی و اقتصاد مطرح شده، لیکن با توجه به آن که کیفیت زندگی به صورت مشخص و پر کاربرد در عرصه شهر و شهرسازی نیز تأثیرگذار است، می‌توان گفت یکی از مدخل‌های ورود مبحث سرمایه اجتماعی به برنامه‌ریزی شهری همین مفهوم کیفیت زندگی می‌باشد.

بدین ترتیب هدف اصلی این تحقیق بررسی میزان و نحوه اثرگذاری سرمایه اجتماعی بر کیفیت زندگی می‌باشد که در نمونه موردی شهر جدید پردیس مورد بررسی قرار گرفته است. البته لازم به ذکر است که مفهوم کیفیت زندگی در ادبیات نظری دارای دو وجه عینی و ذهنی است که در اینجا وجه ذهنی آن مدنظر پژوهشگران می‌باشد. همچنین تأثیر کیفیت ذهنی زندگی و سرمایه اجتماعی بر میزان تمایل جمعیت برای ماندن در شهر که از اهداف اساسی برنامه‌ریزان شهری در شهرهای جدید است، مورد بررسی قرار گرفته است. بدین ترتیب فرضیه‌های این تحقیق به شرح زیر بیان می‌شود:

۱. میزان سرمایه اجتماعی در دسترس شهروندان شهر جدید پردیس در سطح پایینی قرار دارد.
۲. میزان کیفیت ذهنی زندگی شهری شهروندان شهر جدید پردیس در سطح پایینی قرار دارد.
۳. بین میزان سرمایه اجتماعی و سطح کیفیت ذهنی زندگی شهری در شهر جدید پردیس ارتباط معناداری وجود دارد.
۴. بین سرمایه اجتماعی و تمایل به ماندن در شهر (نرخ ماندگاری جمعیت) ارتباط معناداری وجود دارد.
۵. بین کیفیت ذهنی زندگی شهری و نرخ ماندگاری جمعیت ارتباط معناداری وجود دارد.

۱. روش تحقیق و فرآیند پژوهش

در یک تقسیم‌بندی کلی، این تحقیق ترکیبی از روش‌های کمی و کیفی را مورد استفاده قرار می‌دهد. این تحقیق از آن جهت کمی است که به تبیین و توصیف رابطه بین متغیرهایی مشخص می‌پردازد و از آن جهت می‌تواند در زمره تحقیقات کیفی طبقه‌بندی شود که به صورت مطالعه موردی بوده و در واقع در یک مکان مشخص و یک بازه زمانی محدود به بررسی همه‌جانبه پدیده‌ای خاص (رابطه سرمایه اجتماعی و کیفیت ذهنی زندگی) می‌پردازد.

از طرفی دیگر این تحقیق، پژوهشی توصیفی-همبستگی از شاخه میدانی است. این تحقیق توصیفی است، زیرا به توصیف منظم و مدون مرتبه سرمایه اجتماعی و کیفیت ذهنی زندگی شهری ساکنان شهر جدید پردیس و نحوه ارتباط این دو مفهوم می‌پردازد و همبستگی است، زیرا این ارتباط را در قالب بررسی رابطه همبستگی این دو مفهوم می‌سنجد.

فرآیند انجام این پژوهش بدین‌گونه است که ابتدا مفاهیم سرمایه اجتماعی و کیفیت ذهنی زندگی مورد بررسی قرار گرفته و ارتباط بین این دو مفهوم از بعد نظری تبیین می‌شود. سپس با تدوین شاخص‌های سنجش، پرسشنامه تهیه و با بررسی نتایج پرسشنامه از طریق روش‌های مختلف آماری مانند همبستگی، فرضیه‌های تحقیق مورد بررسی قرار گرفته و در نهایت در قالب مدلی نحوه برهمکنش این شاخص‌ها در محدوده مورد مطالعه تبیین می‌شود.

۲. معنا و مفهوم سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی از مفاهیمی است که تعاریف گوناگونی در مورد آن ارائه شده است. به منظور تبیین فضای مفهومی این اصطلاح از تعابیر مختلفی چون انرژی اجتماعی^۱، روح اجتماعی^۲، زندگی محلی^۳، چسب اجتماعی^۴ و غیره استفاده شده

است.

پاتنام^۵ معتقد است سرمایه اجتماعی ویژگی‌های سازمان اجتماعی از قبیل شبکه‌ها، هنجارها و اعتماد اجتماعی است که هماهنگی و همکاری برای کسب سود متقابل را تسهیل می‌کند. (Fathinia & Hajmohamadyari, 2006, p. 200) در نگاه بانک جهانی سرمایه اجتماعی به نهادها، روابط و هنجارهایی اشاره دارد که کمیت و کیفیت تعاملات اجتماعی یک جامعه را شکل می‌دهند. سرمایه اجتماعی صرفاً مجموعه‌ای از نهادها و یک جامعه نمی‌شود، بلکه چسبی است که این نهادها را به یکدیگر پیوند می‌دهد (http://www.worldbank.org).

فوکویاما^۶ سرمایه اجتماعی را چنین تعریف می‌کند: «سرمایه اجتماعی شکل و نمونه‌ای از یک هنجار غیررسمی است که باعث ترویج همکاری بین دو یا چند فرد می‌شود، هنجارهای تشکیل‌دهنده سرمایه اجتماعی می‌توانند از هنجارهای روابط متقابل دو دوست گرفته تا آموزه‌های پیچیده‌ای را دربرگیرند» (Fukuyama, 2000, p. 22).

در مقیاس محله‌ای این سرمایه شامل منابعی در اجتماع است که از طریق حضور بالایی از اعتماد، عمل و کنش متقابل، هنجارهای مشترک، تعهدات و التزامات و تعلقات مشترک، شبکه‌های رسمی و غیررسمی و کانال‌های مؤثر اطلاعاتی به‌وجود می‌آید و توسط افراد و گروه‌ها برای تسهیل امور و افزایش منفعت مورد استفاده قرار گیرد (Kay, 2005, p. 162). سرمایه اجتماعی را می‌توان یک مفهوم مرکب که دارای ساختار، محتوا و کارکرد است، تلقی نمود. در این راستا ساختار سرمایه اجتماعی همان شبکه ارتباطات اجتماعی است و محتوای آن عبارت است از اعتماد و هنجارهای اجتماعی و کارکرد آن عمل متقابل اجتماعی و نتیجه آن در جامعه و اقتصاد، همکاری و هماهنگی است.

۱-۲- سنجش سرمایه اجتماعی در محیط شهری

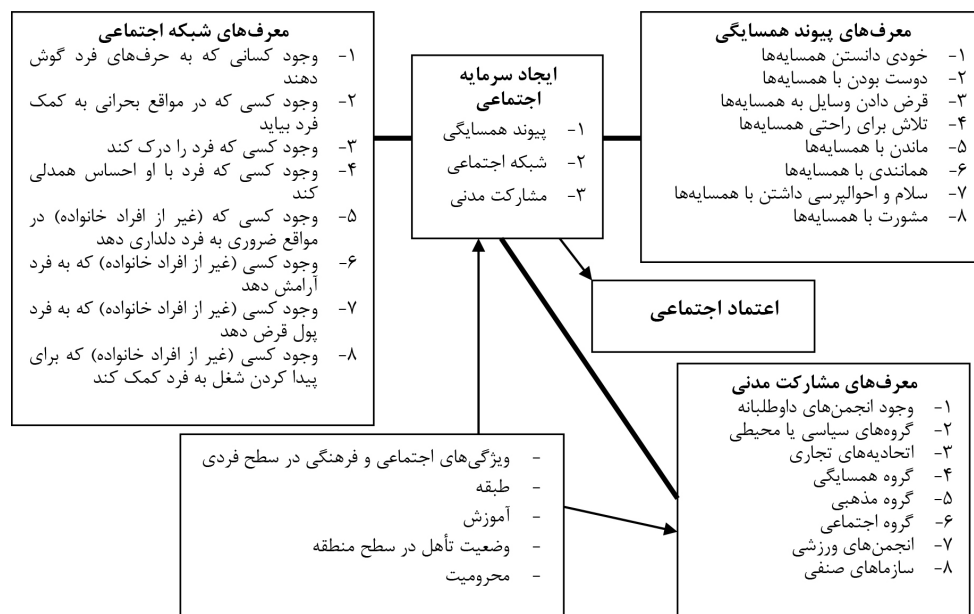
پاتنام سه شاخص آگاهی، مشارکت و نهادهای مدنی را به‌عنوان معیارهای اصلی در سنجش سرمایه اجتماعی معرفی می‌کند (Field, 2003, p. 124).

انگلهارت^۷ مهم‌ترین شاخص را در سنجش سرمایه اجتماعی میزان «اعتماد» موجود در اجتماع می‌داند (Field, 2003, p. 12).

فوکویاما معتقد است باید به صورت غیرمستقیم و با سنجش میزان اثرات نبود یا کمبود سرمایه اجتماعی به اندازه‌گیری آن اقدام کرد. بدین ترتیب او معیارهایی چون میزان جرم و جنایت، فروپاشی خانواده، مصرف مواد مخدر، طرح دعاوی و دادخواهی، خودکشی و غیره را برای سنجش این مفهوم مطرح می‌کند (Akhtar Mohagheqi, 2006, p. 30).

لی، پیکلز و ساویچ^۸ برای سنجش سرمایه اجتماعی در یک جامعه محلی شاخص‌هایی چون پیوند همسایگی، مشارکت مدنی و شبکه‌های اجتماعی را مطرح می‌کنند، که این سه شاخص در ارتباط با میزان اعتماد موجود در جامعه مورد ارزیابی قرار می‌گیرند (Azkia & Ghafari, 2004, p. 102) در این پژوهش از این الگو جهت ارزیابی سرمایه اجتماعی در شهر پردیس استفاده شده است. در شکل ۱ این الگو به صورت تفصیلی شرح داده شده است.

شکل ۱: مدل تحلیل سرمایه اجتماعی ارائه شده توسط لی، پیکلز و ساویچ

(Lei, Pickles & Savic, 2003 as cited in Mousavi, 2006, p. 57)

۳. مفهوم کیفیت زندگی شهری

ریشه تاریخی استفاده از عبارت کیفیت زندگی را می‌توان در آثار کلاسیک ارسطو یافت. وی از رابطه بین کیفیت زندگی هنگام شادی و ارزش‌های ذهنی افراد سخن می‌گوید (Mokhtari & Nazari, 2010, p. 15). برخی از محققان «رضایت از زندگی»^۹ را به عنوان مؤلفه اصلی کیفیت زندگی مورد تأکید قرار می‌دهند و درخصوص آن چهار نوع رضایت از زندگی را بر می‌شمارند:

- رضایت ناشی از «داشتن»^{۱۰} که متأثر از میزان برخورداری افراد از امکانات می‌باشد.
- رضایت ناشی از «ارتباط»^{۱۱} که معطوف به روابط اجتماعی است.
- رضایت ناشی از «بودن»^{۱۲} که پنداشت فرد نسبت به خویشتن و تعریف از کیستی خود بوده و دلالت بر معناداری و کنترل بر زندگی خود در مقابل از خود بیگانگی دارد.
- رضایت ناشی از «اقدام و عمل»^{۱۳} که بیشتر معطوف به چگونگی زمان در اختیار، در قالب اوقات فراغت می‌شود (Ghafari & Omidi, 2009, p. 4).

بعضی اوقات کیفیت زندگی به عنوان حالتی در نظر گرفته می‌شود که فرد در آن نسبت به خودش، طبیعت و جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کند، احساس آرامش درونی دارد (Diwan, 2000, p. 315). دیوان دو عامل را در ایجاد این حالت مؤثر می‌داند؛ یکی داشتن هدف در زندگی و دیگری برخورداری از روابط مناسب با دیگران که از نظر او مهم‌ترین دارایی انسان است.

فیلیپس^{۱۴} نیز کیفیت زندگی را در ابعاد فردی و جمعی مورد بررسی قرار می‌دهد که در سطح فردی مؤلفه‌های عینی و ذهنی را شامل می‌شود. لازمه کیفیت زندگی فردی در بعد عینی، تأمین نیازهای اساسی و برخورداری از منابع مادی جهت برآوردن خواست‌های اجتماعی شهروندان است و در بعد ذهنی به داشتن استقلال عمل در:

- افزایش رفاه ذهنی شامل لذت جویی، رضایتمندی، هدفداری در زندگی و رشد شخصی
 - رشد و شکوفایی در مسیر سعادت و دگرخواه
 - مشارکت در سطح گسترده‌ای از فعالیت‌های اجتماعی؛ مربوط می‌شود (Philips, 2006).
- سازمان بهداشت جهانی در سال ۱۹۹۳ مؤلفه‌های کیفیت زندگی را به صورت زیر تعریف کرده است: «ادراکات فردی از موقعیت شخصی در زندگی، زمینه‌های فرهنگی و سیستم ارزشی در ارتباط با اهداف و انتظارات فرد و استانداردها» (WHOQOL GROUP, 1993 as cited in Azimi, 2010).
- به طور کلی از تحقیقاتی که درباره کیفیت زندگی انجام شده، دو رویکرد کاملاً مجزا به وجود آمده است.
- الف) دیدگاه اسکاندیناویایی کیفیت زندگی:** در این رویکرد بر شرایط عینی زندگی و معرف‌های مرتبط با آن تأکید شده است و کیفیت زندگی افراد در گرو ارضاء نیازهای اولیه زندگی است.
- ب) دیدگاه آمریکایی کیفیت زندگی:** در بیشتر تحقیقاتی که در کشور آمریکا در مورد کیفیت زندگی انجام شده است، محققان بیشتر به تجارب ذهنی افراد از زندگیشان توجه کرده و بر معرف‌های ذهنی تأکید کرده‌اند. در این رویکرد رضایتمندی و خوشبختی به عنوان معرف‌های اصلی سنجش یاد می‌شود (Ghiasvand, 2009, pp. 24-25).
- از دو رویکرد فوق با توجه به قرابت بیشتر ابعاد ذهنی با هدف مورد نظر این پژوهش، دیدگاه آمریکایی کیفیت زندگی مدنظر قرار گرفته است. در جدول ۱، شاخص‌های سنجش کیفیت زندگی از نظر محققین مختلف بیان شده است.

جدول ۱: خصوصیات و ویژگی‌های کیفیت زندگی از نظر محققین مختلف

ردیف	محقق	خصوصیات به کار گرفته شده
۱	لویی ^{۱۵} (۱۹۷۶)	۱- اقتصادی ۲- سیاسی ۳- محیطی ۴- اجتماعی ۵- بهداشتی و آموزشی
۲	بویر و ساویج ^{۱۶} (۱۹۷۸)	۱- آب و هوا ۲- مسکن ۳- بهداشت عمومی و محیطی ۴- جنایت ۵- حمل و نقل ۶- آموزش ۷- هنر ۸- تفریح ۹- اقتصادی
۳	استور و لون ^{۱۷} (۱۹۹۲)	۱- میزان بارندگی ۲- میزان رطوبت ۳- درجه حرارت روزهای گرم ۴- درجه حرارت روزهای سرد ۵- سرعت باد ۶- گرمای هوا ۷- ساحل ۸- جنایات وحشیانه ۹- سرانه معلم به دانش آموز ۱۰- دامنه دید ۱۱- مشارکت موقتی ۱۲- تخلیه فاضلاب ۱۳- محل دفن زباله ۱۴- مکان‌های با سرمایه بالا ۱۵- مکان‌های برداشت، ذخیره و دفن زباله
۴	سوفین ^{۱۸} (۱۹۹۳)	۱- ایمنی عمومی ۲- هزینه غذا ۳- فضای زندگی ۴- استاندارد مسکن ۵- ارتباطات ۶- آموزش ۷- سلامت عمومی ۸- صلح و آرامش ۹- جریان ترافیک ۱۰- تمیزی هوا
۵	شاخص توسعه انسانی ^{۱۹} (۱۹۹۴)	۱- زندگی مورد انتظار ۲- نرخ بی‌سوادی بزرگسالان ۳- متوسط قدرت خرید
۶	شاخص‌های جسمانی کیفیت زندگی ^{۲۰} (۱۹۹۶)	۱- مرگ و میر کودکان ۲- زندگی مورد انتظار ۳- نرخ بی‌سوادی بزرگسالان
۷	پروتاسنکو ^{۲۱} (۱۹۹۷)	۱- درآمد ماهیانه هر فرد ۲- توزیع درآمد ۳- هزینه‌های ماهیانه خوراک

۱-۳- شاخص‌های کیفیت زندگی شهری

به طور کلی در تحقیقات متعددی به خصوص در علوم اجتماعی برای سنجش کیفیت زندگی شاخص‌های مختلفی ارائه شده است. ولی آنچه مدنظر این تحقیق است، ارزیابی کیفیت زندگی افرادی است که با نام شهروند شناخته شده و در محیطی به نام شهر زندگی می‌کنند و این زمینه مکانی (شهر) در ارزیابی ما تأثیر دارد. شاخص‌های در نظر گرفته شده برای سنجش کیفیت زندگی شهری ترکیبی از شاخص‌های کیفیت زندگی و شاخص‌های کیفیت محیط شهری (صاحب‌نظرانی چون لینچ، لنگ، اپلیارد، جیکوبز، بنتلی و غیره) است. بدین ترتیب شاخص‌های در نظر گرفته شده برای سنجش این مفهوم در چهار دسته کلی تقسیم می‌شود که عبارتند از:

محیط فیزیکی شهر: در این بعد بیشتر کیفیت‌هایی از زندگی شهری مورد نظر است که در کالبد فیزیکی شهر ظهور و بروز دارد.

محیط اقتصادی شهر: در این بعد شرایط اقتصادی به خصوص بحث رضایت شغلی و درآمدی افراد و همچنین امید آن‌ها به آینده شغلی و درآمدیشان در شهر مورد بررسی قرار می‌گیرد.

محیط اجتماعی: در این بعد کیفیت محیط اجتماعی شهر اعم از نحوه ارتباطات و کیفیت آن، میزان احساس امنیت اجتماعی و همچنین میزان مشارکت افراد در امور مختلف شهر مورد نظر می‌باشد.

رضایتمندی ترکیبی: در این بعد بیشتر به رضایتمندی از شرایط حاضر و امید به آینده شهر از دید ساکنان پرداخته شده است. در این شاخص ارزیابی شهروندان از میزان رضایتمندی، ناشی از شناخت شرایط گذشته، حال و آینده زندگی خود در کنار شرایط شهر بوده و شامل ترکیبی از تمامی ابعاد فیزیکی، اجتماعی و اقتصادی در کنار رضایت از وضعیت سلامت جسمی و روحی ساکنان می‌باشد.

۴. بررسی نظری ارتباط مفاهیم سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی

در سال ۱۹۶۱ جین جیکوب^{۲۲} در اثری تحت عنوان «مرگ و زندگی شهرهای بزرگ آمریکایی»، مفهوم سرمایه اجتماعی را در معنی شبکه‌های اجتماعی که می‌توانند نقش کنترل اجتماعی را ایفا کنند، به کار برد. به نظر او شبکه‌های فشرده در قلمروهای قدیمی مختلط شهری، صورتی از سرمایه اجتماعی را تشکیل می‌دهند که در ارتباط با نظافت و بهداشت محیط، عدم وجود جرم و جنایت خیابانی و دیگر تصمیمات مرتبط با بهبود کیفیت زندگی در مقایسه با مسئولین نهادی و رسمی نظافت و امور امنیتی و انتظامی، مسئولیت بیشتری از خود نشان می‌دهند (Fukuyama, 2000, p. 100). بنابراین جیکوب به منابع محلی برای این‌گونه تبیین شکل‌گیری سرمایه اجتماعی و نقش آن در بهبود کیفیت زندگی مردم توجه می‌نماید.

از نظر پاتنام سرمایه اجتماعی به مجموعه‌ای از ارتباطات افقی و وجوه گوناگون سازمان‌های اجتماعی نظیر اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها اطلاق می‌شود که با ایجاد و تسهیل امکانات هماهنگ، منافع متقابل، کارایی جامعه و در نتیجه کیفیت زندگی را افزایش می‌دهند (Ghafari & Omid, 2009, p. 81).

از نظر بوردیو^{۲۳} تعامل و پیوستگی متقابل بین کیفیت زندگی و سرمایه اجتماعی نشان می‌دهد که کیفیت زندگی پایین فرآیند تبدیل و بازتولید اشکال چهارگانه سرمایه مورد نظر بوردیو (سرمایه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و نهادین) را با مشکل مواجه می‌سازد (Ghafari & Omidi, 2009, p. 84).

نول^{۲۴} بر این باور است که مبارزه با مطرودیت و توانمندسازی افراد مهم‌ترین عامل در ارتقاء کیفیت زندگی اجتماعی از طریق تقویت همبستگی اجتماعی است. از این رو، سیاست‌های اجتماعی باید با تکیه بر نقش ذینفعان در تصمیم‌سازی به ایجاد نهادهای جدید و یا اصلاح ساختارهای موجود به منظور بنیان نهادن نوعی هم‌رأیی اجتماعی اقدام نمایند (Noll, 2002).

به‌طور کلی با توجه به آنچه تا به حال گفته شد، تأثیر سرمایه اجتماعی بر کیفیت زندگی را می‌توان در موارد زیر خلاصه کرد:

۱. از طریق تسهیل کنش‌های فردی و جمعی برای بهبود شرایط عینی زندگی مثل نظافت عمومی شهر، بهبود شرایط شغلی، بهبود شرایط اقتصادی، امنیت و غیره.
۲. از طریق تأثیر بر بهداشت عمومی و سلامت جسمی (تحقیقات نشان می‌دهد رابطه تنگاتنگی بین بیماری و انزوای اجتماعی وجود دارد).
۳. از طریق بهبود بهداشت روانی و شرایط روحی (تحقیقات نشان داده سرمایه اجتماعی بالاتر شرایط روحی-روانی بهتر را به دنبال دارد).
۴. از طریق ایجاد شرایط اجتماع‌پذیری برای فرد که خود از شاخص‌های کیفیت زندگی است.

۵. معرفی محدوده مورد مطالعه

شهر جدید پردیس، در محدوده شرق تهران و کیلومتر ۳۰ جاده تهران-آمل قرار دارد. هدف اصلی ایجاد این شهر که طرح آن در سال ۱۳۶۸ به تصویب رسید، جذب سرریز جمعیت کلانشهر تهران و تمرکز زدایی از آن بوده است. سقف جمعیت شهر در افق سال ۱۴۰۰ برابر ۴۰۰ هزار نفر تعیین شده و تاکنون (سال ۱۳۹۰) جمعیتی معادل ۵۰ هزار نفر در آن ساکن شده‌اند.

۶. تدوین پرسشنامه

پرسشنامه این تحقیق در سه حوزه اصلی سنجش سرمایه اجتماعی، سنجش کیفیت ذهنی زندگی شهروندان و سنجش نرخ ماندگاری در شهر پردیس به صورت سؤالات بسته و بر اساس طیف لیکرت ۱ تا ۵ تدوین شد. مقدار آلفای کرونباخ در نمونه پایلوت به حجم ۳۰ نفر، ۰/۹۲۸ محاسبه شد، که نشان‌دهنده میزان پایایی قابل قبول این پرسشنامه است. با توجه به جمعیت شهر جدید پردیس حجم جامعه نمونه برای این پژوهش ۳۸۱ نفر بوده که در نهایت از تمامی نمونه‌های جمع‌آوری شده، اطلاعات مربوط به ۳۶۹ پرسشنامه جهت تحلیل‌های آماری وارد نرم‌افزار SPSS شد.

۷. ارزیابی فرضیه‌های تحقیق

۷-۱- ارزیابی سرمایه اجتماعی (فرضیه اول)

جدول ۲، میانگین امتیاز هر یک از شاخص‌های چهارگانه سرمایه اجتماعی را بیان می‌نماید. با میانگین از شاخص‌های مذکور میزان سرمایه اجتماعی در شهر پردیس برابر ۲/۲۸ خواهد بود که با توجه به استفاده از طیف ۱ تا ۵ لیکرت در این تحقیق، نشان‌دهنده وضعیت نامناسب و پایین این مؤلفه در سطح شهر است (حد متوسط در طیف لیکرت عدد ۳ می‌باشد). در این بین شاخص پیوند همسایگی بیشترین نقش را در پایین بودن سرمایه اجتماعی در شهر داشته است. این شاخص از مفاهیمی است که تحت تأثیر مستقیم نظام برنامه‌ریزی شهری و بخصوص برنامه‌ریزی مسکن قرار دارد.

جدول ۲: میانگین امتیاز شاخص‌های سرمایه اجتماعی

شاخص‌ها	میانگین هر شاخص
شبکه اجتماعی	۱/۹۳
مشارکت مدنی	۲/۷۱
پیوند همسایگی	۱/۹۲
اعتماد	۲/۵۶
میانگین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی	۲/۲۸

بدین ترتیب می توان گفت این فرضیه - که سطح سرمایه اجتماعی شهروندان پردیس پایین است - تأیید می شود.

۲-۷- ارزیابی کیفیت ذهنی زندگی شهری (فرضیه دوم)

همانطور که بیان شد جهت ارزیابی کیفیت ذهنی زندگی چهار شاخص اصلی در نظر گرفته شد. لیکن با توجه به همپوشانی های مفهومی بین متغیرهای موجود در هر یک از این شاخص ها از تکنیک تحلیل عاملی^{۲۵} جهت شناخت همبستگی درونی آن ها استفاده شد. بدین ترتیب کلیه متغیرهای ۲۷ گانه کیفیت ذهنی زندگی شهری بر اساس تحلیل عاملی در ۶ عامل اصلی دسته بندی شده اند. این شش عامل با توجه به ماهیتشان به صورت ذیل نامگذاری شد:

عامل اول: این عامل شامل متغیرهای مربوط به رضایت از دسترسی به خدمات است که در تقسیم بندی اولیه در بعد «محیط فیزیکی» قرار داشت. این عامل را می توان «کیفیت دسترسی به خدمات» نام نهاد.

عامل دوم: این عامل، بیشترین بارهای عاملی را بر سؤالات مربوط به وضعیت محیط شهر نشان می دهد. این عامل را می توان «ارزش های محیط شهری» نام نهاد.

عامل سوم: این عامل شامل سؤالات مربوط به بعد «رضایتمندی ترکیبی» است. به علاوه میزان احساس امنیت از محیط شهر نیز که در تقسیم بندی اولیه در بعد «محیط اجتماعی» قرار داشت، در این عامل قرار دارد. می توان گفت این عامل شامل سؤالاتی است که نحوه پاسخ به آن ها به رضایت پاسخ دهنده از ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و محیطی شهر بستگی دارد. بدین ترتیب، می توان این عامل را «ارزش های ترکیبی» نام نهاد.

عامل چهارم: سؤالات قرار گرفته در این عامل دقیقاً منطبق بر سؤالات مربوط به بعد «محیط اقتصادی» است. در نتیجه این عامل در این مقاله «امنیت اقتصادی» نامگذاری شده است.

عامل پنجم: این عامل متناظر بر بعد «محیط اجتماعی» می باشد. این عامل را می توان با عنوان «کیفیت محیط اجتماعی» نام برد.

عامل ششم: این عامل شامل دو سؤال مربوط به کیفیت مسکن است که یکی مربوط به بعد «محیط اقتصادی» و دیگری مربوط به بعد «محیط فیزیکی» می باشد. بدین ترتیب می توان این عامل را «کیفیت مسکن» نام نهاد.

با توجه به عوامل استخراجی از متغیرهای کیفیت ذهنی زندگی شهری وضعیت کلی کیفیت ذهنی زندگی شهری را می توان میانگینی از وزن عوامل شش گانه فوق در نظر گرفت. در جدول ۳ وضعیت این شاخص در شهر پردیس به تفصیل بیان شده است.

جدول ۳: میانگین عوامل کیفیت ذهنی زندگی شهری

میانگین هر عامل	عوامل کیفیت زندگی
۲/۵۲	کیفیت دسترسی به خدمات
۲/۷۶	ارزش های محیط شهری
۳/۰۸	ارزش های ترکیبی
۲/۷۱	امنیت اقتصادی
۲/۵۶	کیفیت محیط اجتماعی
۲/۵۸	کیفیت مسکن
۲/۷۰	میانگین عوامل کیفیت ذهنی زندگی شهری

بر اساس جدول ۳، می توان اظهار داشت که به طور کلی وضعیت کیفیت ذهنی زندگی شهری در شهر پردیس از وضعیت مناسبی برخوردار نبوده و بدین ترتیب فرض شماره ۲ این پژوهش ثابت می شود.

۳-۷- ارزیابی ارتباط بین سرمایه اجتماعی و کیفیت ذهنی زندگی شهری (فرضیه سوم)

برای بررسی این فرضیه از «ضریب همبستگی پیرسون»^{۲۶} استفاده شده است. آزمون همبستگی پیرسون زمانی استفاده می شود که داده ها فاصله ای باشند. فرض صفر در آزمون پیرسون عدم وجود رابطه معنی دار بین متغیرهای مورد بررسی است و فرض مقابل وجود رابطه معنی دار بین دو متغیر است.

برای بررسی این فرضیه ابتدا آن را به صورت زیر می توان بیان کرد:

فرض صفر H_0 : عدم وجود رابطه معنی دار بین سرمایه اجتماعی و کیفیت ذهنی زندگی شهری

فرض مقابل H_1 : وجود رابطه معنی دار بین سرمایه اجتماعی و کیفیت ذهنی زندگی شهری

سطح معناداری آزمون فرض صفر در این بررسی برابر ۰/۰۰۵ به دست آمده که با توجه به مقدار کم تر از ۰/۰۵ آن می توان

با اطمینان ۹۹ درصد وجود رابطه را بین دو متغیر این بررسی تأیید کرد. میزان ضریب همبستگی بین این دو متغیر نیز برابر ۰/۶۳۲ بوده که با توجه به نوع تحقیق که در حیطه مسائل اجتماعی است، سطح قابل قبولی دارا می‌باشد. بدین ترتیب فرضیه شماره ۳ این پژوهش که بیان‌کننده وجود ارتباط بین سرمایه اجتماعی و کیفیت ذهنی زندگی شهری در شهر پردیس است، اثبات می‌شود.

۴-۷- ارزیابی ارتباط بین سرمایه اجتماعی و نرخ ماندگاری جمعیت (فرضیه چهارم)

با توجه به این که سطح معناداری آزمون فرض صفر (نبود ارتباط معنادار) برابر ۰/۲۱ می‌باشد. لذا فرض صفر تأیید و در نتیجه فرضیه وجود رابطه معنادار بین سرمایه اجتماعی و نرخ ماندگاری جمعیت در شهر جدید پردیس، رد می‌شود.

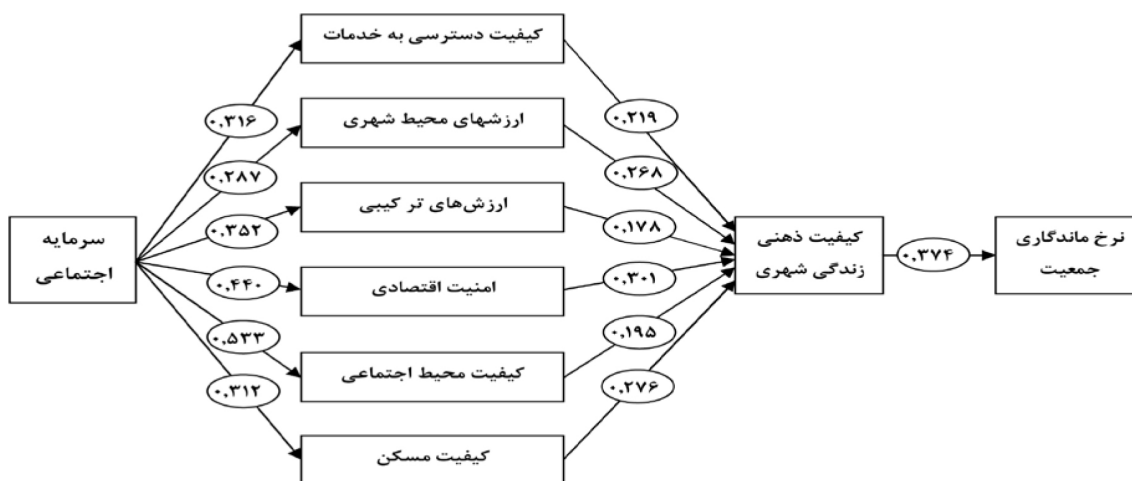
۵-۷- ارزیابی ارتباط بین کیفیت ذهنی زندگی شهری و نرخ ماندگاری جمعیت (فرضیه پنجم)

با توجه به سطح معناداری آزمون فرض صفر که برابر ۰/۰۰ می‌باشد، فرض صفر H_0 رد و فرض مقابل H_1 تأیید می‌شود. در نتیجه با سطح اطمینان ۹۹ درصد می‌توان وجود ارتباط بین دو متغیر این فرضیه را تأیید نمود. ولی با توجه به ضریب همبستگی ۰/۴۵۹ میزان این همبستگی نسبتاً پایین ارزیابی می‌شود. پایین بودن این همبستگی می‌تواند دو علت عمده ولی متفاوت داشته باشد. علت اول این است که در واقعیت این همبستگی کم بوده و میزان آن در همین حد باشد. علت دوم می‌تواند عدم کنترل همه‌جانبه متغیرها و عوامل تأثیرگذار بیرونی باشد. در این تحقیق نیز با توجه به اینکه هدف اصلی سنجش سرمایه اجتماعی و کیفیت ذهنی زندگی شهری بود، و بیشتر سؤالات در این زمینه مطرح شد، محدودیت مشخصی برای تعداد سنجش‌های (سؤالات) مربوط به نرخ ماندگاری جمعیت وجود داشته است. پس می‌توان تا حدودی فرض عدم کنترل شرایط و عوامل مؤثر بیرونی را تأیید نمود.

۸. ارائه مدل جهت تبیین ارتباط مفاهیم پژوهش

بر اساس نتایج این تحقیق می‌توان انتظار داشت که با افزایش میزان سرمایه اجتماعی شهروندان شهر پردیس میزان کیفیت ذهنی زندگی شهری آن‌ها افزایش می‌یابد. از طرفی این افزایش در شاخص کلی کیفیت ذهنی زندگی معلولی از افزایش تک تک عوامل این شاخص است. همچنین با توجه به اثبات فرضیه پنجم می‌توان گفت که با افزایش کیفیت ذهنی زندگی شهری، نرخ ماندگاری جمعیت افزایش خواهد یافت. بدین ترتیب می‌توان این ارتباطات را به صورت مدل تحلیلی بیان کرد. جهت تدوین این مدل از یک روش آماری با نام «تحلیل مسیر»^{۲۷} استفاده شده است. این روش در ارتباط با تجزیه کردن مجموع همبستگی بین دو متغیر در یک سیستم علی، معرفی شد و بر پایه مجموعه‌ای از ضرایب که نشان‌دهنده تأثیر یک متغیر بر متغیر دیگر است، استوار می‌باشد. در این روش از «ضرایب بتای استاندارد شده»^{۲۸} که حاصل جداول خروجی رگرسیونی است، استفاده می‌شود. تفاوت این ضرایب با ضریب همبستگی آن است که ضرایب همبستگی نشان‌دهنده وجود ارتباط بین دو متغیر است و تنها شدت و ضعف این ارتباط را بیان می‌دارد. ولی این ضرایب نشان‌دهنده میزان تأثیرگذاری دقیق یک متغیر به عنوان متغیر مستقل بر یک یا چند متغیر دیگر به عنوان متغیر وابسته می‌باشد. بر اساس جداول رگرسیونی خروجی نرم‌افزار SPSS مدل نحوه ارتباط این مفاهیم به صورت شکل ۲، قابل بیان است.

شکل ۲: مدل توصیفی جهت نحوه ارتباط مفاهیم موجد در تحقیق در شهر پردیس

بر اساس این مدل بیشترین تأثیر سرمایه اجتماعی بر عوامل کیفیت ذهنی زندگی شهری در شهر پردیس، بر کیفیت محیط اجتماعی و بعد از آن مربوط به عامل اقتصادی است و عامل ارزش‌های ترکیبی در رده بعدی قرار دارد. زیرا این سه عامل با توجه به ماهیتشان که بسیار وابسته به ارتباطات اجتماعی می‌باشد، نزدیکی بیشتری با مفهوم سرمایه اجتماعی نشان می‌دهند.

در بین عوامل کیفیت ذهنی زندگی، عامل امنیت اقتصادی بیشترین تأثیر را بر مفهوم کلی کیفیت ذهنی زندگی شهری دارد. بعد از آن به ترتیب عوامل کیفیت مسکن، ارزش‌های محیط شهری، کیفیت محیط اجتماعی و ارزش‌های ترکیبی قرار دارند. این مدل می‌تواند مسیر حرکت و برنامه‌ریزی جهت افزایش کیفیت ذهنی ساکنان و همچنین افزایش نرخ ماندگاری جمعیت را در شهر پردیس روشن ساخته و اولویت‌های اصلی در برنامه‌ریزی را مشخص نماید. با تحلیل تک تک ارتباطات و ضرایب درون این مدل می‌توان هدف‌گذاری مناسبی جهت برنامه‌ریزی این شهر ارائه کرد.

۹. نتیجه‌گیری

هدف اصلی این پژوهش، بررسی رابطه بین میزان سرمایه اجتماعی و کیفیت ذهنی زندگی در شهر جدید پردیس بوده است تا به وسیله پیوند این دو مفهوم، مدخلی جهت ورود مفهوم سرمایه اجتماعی به حوزه برنامه‌ریزی شهری فراهم آورد. زیرا از نظر نگارندگان از عمده‌ترین علل عدم توجه کافی به ابعاد اجتماعی در طرح‌ها و برنامه‌های شهری، کمبود مباحث نظری و همچنین نبود عاملی پیونددهنده بین این ابعاد و ابعاد کالبدی، اقتصادی و غیره شهر است. همچنین بررسی نحوه تأثیر این مفاهیم بر میزان تمایل ساکنان شهر پردیس به ادامه سکونت در شهر یا همان نرخ ماندگاری جمعیت که از چالش‌ها و اهداف اصلی برنامه‌ریزی شهرهای جدید است، می‌تواند ابعاد تأثیرگذاری سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی را بر برنامه‌ریزی این شهرها بهتر نمایان سازد.

نتایج حاصل از این تحقیق، نمایانگر سطح پایین شاخص‌های سرمایه اجتماعی و کیفیت ذهنی زندگی شهری در شهر پردیس است. از بین شاخص‌های سرمایه اجتماعی پیوندهای همسایگی و شبکه‌های اجتماعی از وضعیت نامناسب‌تری برخوردار هستند. همچنین از بین عوامل کیفیت ذهنی زندگی شهری، کیفیت دسترسی به خدمات، کیفیت محیط اجتماعی و کیفیت مسکن وضعیت نامناسب‌تری دارند. همچنین یافته‌های تحقیق وجود رابطه بین دو مفهوم سرمایه اجتماعی و کیفیت ذهنی زندگی را تأیید می‌کند. به علاوه در این پژوهش وجود ارتباط بین میزان کیفیت ذهنی زندگی شهری شهروندان پردیس با نرخ ماندگاری جمعیت تأیید می‌شود، هر چند که ضریب همبستگی این دو مفهوم با $0/۴۵۹$ کمی پایین می‌باشد. در مورد ارتباط سرمایه اجتماعی و نرخ ماندگاری جمعیت نیز باید گفت با وجود عدم ارتباط همبستگی قوی بین این دو مفهوم، لیکن به علت تأثیر سرمایه اجتماعی بر روی کیفیت ذهنی زندگی شهری می‌توان انتظار تأثیر غیرمستقیم سرمایه اجتماعی بر نرخ ماندگاری جمعیت را داشت. در نهایت با توجه به این بررسی‌ها مدلی جهت نحوه ارتباط این مفاهیم در شهر پردیس ارائه شد که می‌تواند راهنمایی جهت هدف‌گذاری و تعیین اولویت‌ها در برنامه‌ریزی این شهر باشد. پاره‌ای از نتایج حاصل از این مدل بدین صورت قابل بیان است:

در بین عوامل شش‌گانه کیفیت ذهنی زندگی شهری سه عامل کیفیت محیط اجتماعی، امنیت اقتصادی و ارزش‌های ترکیبی بیشتر تحت تأثیر سرمایه اجتماعی قرار دارند.

امنیت اقتصادی، کیفیت مسکن، ارزش‌های محیط شهری، کیفیت دسترسی به خدمات، کیفیت محیط اجتماعی و در نهایت ارزش‌های ترکیبی به ترتیب بیشترین تأثیر را بر شاخص کلی کیفیت ذهنی زندگی شهری داشته‌اند.

بر اساس اولویت عوامل شش‌گانه کیفیت ذهنی زندگی شهری، به نظر می‌رسد اولویت برنامه‌ریزی در شهر جدید پردیس، ابتدا افزایش امنیت اقتصادی از طریق ایجاد اشتغال پایدار و افزایش سطح درآمد ساکنان باشد. اولویت بعدی برنامه‌ریزی، ایجاد مسکن با کیفیت و البته به لحاظ اقتصادی متناسب با وضعیت ساکنان است. اولویت سوم برنامه‌ریزی ایجاد محیط شهری امن، ایمن و زیبا در شهر می‌باشد. افزایش سطح خدمات و امکانات در سطح شهر اولویت چهارم برنامه‌ریزی شهری است. در کنار اولویت‌های بالا توجه به مسائل اجتماعی در رده بعدی اولویت برنامه‌ریزی قرار دارد. همچنین توجه به ابعاد مربوط به عامل ارزش‌های ترکیبی مانند امید به زندگی، سطح سلامت فردی و اجتماعی، افزایش امید شهروندان به آینده شهر و غیره از دیگر اولویت‌های برنامه‌ریزی شهری در پردیس می‌باشد.

1. Social Energy
2. Community Spirit
3. Community Life
4. Social Glue
5. Putnam
6. Fukuyama
7. Engelhart
8. Lei, Pickles & Savic
9. Life Satisfaction
10. Having
11. Relation
12. Being
13. Action
14. Phillips
15. Lui (1976)
16. Boyer & Savageu (1978)
17. Stover & Leven (1992)
18. Sufian (1993)
19. Human Development Index (UNDP) (1994)
20. Physical QOL Index (ICQOL, 1996)
21. Protassenko (1997)
22. Jacobz
23. Bourdieu
24. Noll
25. Factor Analysis
26. Pearson's correlation coefficient
27. Path Analysis
28. Standardized Beta Coefficient

References

- Akhtar Mohagheqi, M. (2006). *Social Capital*. Tehran: Akhtar Mohagheqi.
- Azkia, M., Ghafari, Q. (2004). *Rural Development with a Focus on Rural Community in Iran*. Tehran: Nashreny.
- Azimi, A. (2010). Dimensions and Indicators of the Quality of Urban Life. *Shoraha*, (55), 4-8.
- Diwan, R. (2000). Relational Wealth and Quality of Life. *Journal of Socio-Economics*, (29), 305-340.
- Fathinia, M., Hajmohamadyari, R. (2006). Social Capital, Causes and Results of Its Realization. In *Proceedings of the Congress of Socio-Cultural Situation in Tehran*. Tehran: Center for Cultural Studies in Tehran.
- Field, J. (2003). *Social Capital*. London: Routledge.
- Fukuyama, F. (2000). *The End of Order (Social Capital and Keep It)* (Q. Tavasoli, Trans.). Tahrn: Hekayate Ghalam Novin.
- Ghafari, Q., Omid, R. (2009). *Quality of Life, Social Development Indicator*. Tehran: Shiraze.
- Ghiasvand, E. (2009). *Impact on Quality of Life for Residents of Urban Neighborhoods (Case Study: Beryanak, Pomp'e Benzin, Moghtadai, Golestan, Ghal'e Neighborhoods)*. Master Thesis of Urban Design and Planning, Islamic Azad University Central Tehran Branch.
- <http://www.worldbank.org/> (Official Website of the World Bank).
- Kay, A. (2005). Social Capital, the Social Economy and Community Development. *Oxford University Press and Community, Development Journal*, Advance Access Publication.
- Mokhtari, M., Nazari, J. (2010). *Sociology of Quality of Life*. Tehran: Jame'e Shenasan.
- Mousavi, S.A. (2006). *Community Development Planning with an Emphasis on Social Capital, Case Study: Kooy'e Tollab Mashhad*. Master Thesis of Urban and Regional Planning, Tarbiat Modares University.
- Noll, H. (2002). Towards A European System of Social Indicators: Theoretical Framework and System Architecture. *Social Indicator Research*, (58).
- Phillips, D. (2006). *Quality Of Life; Concept, Policy and Practice*. London: Routledge.